

Erna Gille
Jan Mets

Het ontwikkelen van een programma van toetsing en afsluiting

Het schoolexamen wordt een examendossier. Literatuur omvat een breed scala aan eindtermen die, afhankelijk van taal en niveau, deels formeel worden getoetst, deels worden 'afgehandeld' binnen het leesdossier. Literatuurgeschiedenis en het literaire begrippenapparaat kunnen niet als zelfstandige onderdelen, d.w.z. los van teksten (al dan niet ontleend aan het leesdossier), worden getoetst. Alle bij literatuur en kunst betrokken secties dienen te zorgen voor afstemming van programma's en toetsing. Hoe zorg je er als literatuurdocent voor dat de activiteiten van de leerlingen in het kader van het schoolexamen op verantwoorde wijze gedocumenteerd en geëvalueerd worden?

In deze bijdrage willen wij ingaan op de inhoud en de functie van het handelingsdeel, van het toetsdeel en van het programma van toetsing en afsluiting (PTA). Vervolgens beschrijven we enige stappen die gezet moeten worden bij het opstellen van een programma van toetsing en afsluiting voor GLO. Tenslotte proberen we duidelijk te maken hoe het PTA gebruikt kan worden als planningsinstrument.

Examendossier

Het examendossier is in abstracte zin de verzameling eindtermen waarin omschreven staat wat een leerling kan en gedaan heeft. In concrete zin is het examendossier:

1. een cijferlijst die de waardering vormt voor de prestaties die de leerlingen geleverd hebben;
2. een aftekenlijst die aangeeft wat een leerling gedaan heeft;
3. de verzameling werkstukken, of een selectie daaruit, die de leerling heeft afgerond en die in een map zijn opgeslagen.

Het examendossier heeft twee functies. In de eerste plaats geeft het mogelijkheden tot planning, begeleiding en reflectie. Voor de invulling van het examendossier moet de leerling in overleg met de docent en/of mentor een planning maken. Vervolgens geeft de stapsgewijze invulling met concrete producten de docent en/of mentor mogelijkheden voor begeleiding: zit de leerling op schema en zo niet, wat is daaraan te doen? Zijn de producten van voldoende kwaliteit, en zo niet, wat moet eraan verbeterd worden? Ten slotte geeft het de leerling mogelijkheden tot reflectie: zit ik op schema en neemt mijn vaardig-

heidsniveau voldoende toe, en zo niet, wat doe ik daaraan?

In de tweede plaats kan het examendossier een rol spelen bij de toelating in het vervolgonderwijs.

Handelingsdeel

Het handelingsdeel (het leesdossier) neemt bij literatuur een belangrijke plaats in. De handelingseindtermen zijn eindtermen waarvan het niet mogelijk of wenselijk is dat zij door middel van (formele) toetsen getoetst worden. De handelingseindtermen worden vertaald in opdrachten waarvan de resultaten terecht komen op een aftekenlijst (naar behoren gedaan) of als werkstuk in een map.

Het doel van het handelingsdeel in het algemeen is leerlingen een zo breed mogelijk eindexamenprogramma aan te bieden. In het kader ervan voeren de leerlingen een groot aantal zeer verschillende activiteiten uit. Zij doen dat zonder dat er sprake is van cijfer- of toetsdwang. De formele eis die aan de leerling gesteld wordt, is dat deze het handelingsdeel naar behoren moet hebben afgerond voordat hij formeel tot het examen kan worden toegelaten.

De inrichting van het handelingsdeel vereist een samenspel van de leerling en de docent. Van te voren moet er goed nagedacht worden over wat tot de verantwoordelijkheid behoort van de leerling, en wat tot die van de docent, zowel qua inhoud als qua tijdplanning. Er moet een traject opgesteld worden waarin alle handelingseindtermen aan bod komen.

De eindtermen uit het subdomein literaire ontwikkeling zijn veelal handelingseindtermen. Zij komen voor een de globale beoordeling 'naar behoren gericht' in aanmerking. Dat is niet zonder reden. Handelingseindtermen lenen zich niet goed voor formele toetsing, waarvoor strikte eisen van betrouwbaarheid en objectiviteit gelden. Kunnen de eindtermen niet zodanig geoperationaliseerd worden dat aan deze toetstechnische maatstaven wordt voldaan, dan ligt een verwerkingsopdracht meer voor de hand. De beoordeling van een verwerkingsopdracht draagt binnen de grenzen van de geformuleerde beoordelingscriteria, een wat subjectiever karakter. Dit wil overigens niet zeggen dat deze eindtermen minder belangrijk zouden zijn. Het leesdossier is het middel bij uitstek om wezenlijke vernieuwingen tot stand te brengen. Elementen die daarbij een rol spelen zijn:

- zelfverantwoordelijkheid van de leerling;
- individuele keuzes;
- smaakontwikkeling;
- algemene vaardigheden;
- vaardigheden die minder goed of niet gemeten kunnen worden d.m.v. gestandaardiseerde toetsen;
- integratie van communicatieve vaardigheden;
- zelfevaluatie;
- samenwerking;
- reflectie.

Toetsdeel

Terwijl bij het leesdossier vooral procesbeoordeling aan de orde is, zou bij de toets de aandacht meer gericht kunnen worden op een kwalitatieve beoordeling van de beheersing van (aspecten van) de literaire vaardigheden. Bij de mondelinge of schriftelijke literatuurtoets kan de examinerator bijvoorbeeld vragen een bepaalde analyse of verdieping uit het dossier te reproduceren, bepaalde evaluatieve oordelen of persoonlijke keuzes te onderbouwen. Door de kandidaat te confronteren met andere oordelen of evaluaties kan er een dialoog ontstaan waarin de kandidaat zich nader kan profileren en zijn visie op literatuur en werkelijkheid kan ontvouwen. Ook is het mogelijk het (schriftelijk) schoolexamen toe te spitsen op enkele centrale eindtermen, zoals de analyse, interpretatie, plaatsing en beoordeling van (fragmentarisch) literair werk; daarbij moet men er voor zorgen kennis van de literatuurgeschiedenis en het literaire begrippenapparaat niet sec te toetsen. Uit het oogpunt van gelijkwaardige beoordeling van de kandidaten dient hen een gelijkwaardige toets te worden voorgelegd.

Allereerst moet de keuze worden gemaakt tussen mondelinge of schriftelijke toetsing. Bij mondelinge toetsing moet men ervoor zorgen dat de gesprekken met de kandidaten een vergelijkbare moeilijkheidsgraad hebben en de vragen in gelijke mate verdeeld zijn over te onderscheiden eindtermen. Bij schriftelijke toetsing zijn er meer mogelijkheden tot objectieve toetsing. Alle kandidaten kunnen immers dezelfde (analyse- en interpretatie)vragen en opgaven krijgen voorgelegd bij één of meer literaire teksten. In zoverre er gevraagd wordt naar persoonlijke standpunten, dienen deze bij de beoordeling buiten beschouwing te blijven; het gaat alleen om de onderbouwing, een aanvaardbare interpretatie van de tekst, de juiste toepassing van de literaire begrippen, etc. Eén van de vele toetsopties is (een deel van) het schriftelijk examen te laten bestaan uit vragen en opdrachten die de literaire vaardigheden toetsen (geoefend door het aanleggen van een leesdossier) aan de hand van één of meer voor de kandidaten nog onbekende tekstfragmenten, en een ander deel van het schriftelijk examen te laten bestaan uit tekstonafhankelijke vragen over een werk van de lijst. Bij het laatste test men dan geen subjectieve interpretaties, maar bijvoorbeeld of de kandidaat een oordeel systematisch en consistent onderbouwt en/of de tekst op adequate wijze analyseert en interpreteert met behulp van het begrippenapparaat.

Het zal inmiddels duidelijk zijn: om zicht te krijgen en te houden op het hele traject dat leerlingen moe-

ten doorlopen om de eindtermen van het domein literatuur te bereiken is het noodzakelijk dit in kaart te brengen. Dit overzicht van activiteiten heeft de officiële benaming 'programma van toetsing en afsluiting' meegekregen.

Het programma van toetsing en afsluiting

Wat de leerling precies moet doen voor het examen-dossier wordt vastgelegd in het programma van toetsing en afsluiting (PTA). Het PTA moet voor de leerlingen en voor andere betrokkenen volledig duidelijk maken wat de examenstof is, hoe en wanneer er getoetst wordt, welke beoordelingscriteria gebruikt worden, en welke weging geldt voor de verschillende onderdelen. Het PTA moet zo zijn geschreven dat het voor de leerlingen geen onduidelijkheden bevat. Zij moeten precies weten wat er het komend jaar van hen verwacht wordt en vrij nauwkeurig het jaar daarop (havo) of de jaren daarop (vwo). Het is beter om verder te gaan dan de minimale wettelijke eis en het PTA voor de hele periode van de tweede fase op hoofdlijnen vast te leggen. Dit is wenselijk om een goede spreiding van de vakonderdelen voor de leerling mogelijk te maken. Door het gebruik van eenzelfde opzet voor het PTA bij alle vakken kan er gemakkelijker onderlinge afstemming tussen de vakken plaatsvinden wat betreft toetsmomenten, onderdelen van het handelingsdeel, de wijze van toetsen en beoordelen, etc. Deze tekstuele en inhoudelijke afstemming zal voor de leerling verhelderend werken.

Literatuur en het PTA

De talensecties zijn verantwoordelijk voor dat deel van het PTA dat de literatuur bestrijkt. De eerste vragen waarvoor men zich bij het uitvoeren van die taak gesteld ziet zijn:

- Welke elementen uit het examenprogramma moeten op welk moment aan bod komen?
- Hoe moeten deze elementen in opdrachten en toetsen tot uitdrukking gebracht worden?
- Hoeveel toetsen en opdrachten zijn noodzakelijk?
- Welke criteria moeten worden gehanteerd voor de beoordeling?

In het onderstaande worden enige stappen geschetst voor een gestructureerde aanpak van deze problematiek. In vier stappen komt men tot een verantwoorde methode om het complex van vaardigheden dat *literaire competentie* heet, te evalueren en te toetsen. Stappen 1 en 2 betreffen het zeer nuttige, zo niet onontbeerlijke, hulpmiddel: het opzetten van een toets- en evaluatiematrix. Stappen 3 en 4 betreffen de beoordeling en becijfering. De eerste drie stappen worden met voorbeelden toegelicht.

• Stap 1

Stel op basis van het examenprogramma voor literatuur en de ideeën en inzichten van de eigen school een lijst van eindtermen op; vertaal deze, zo nodig, in termen van dragend dat d.m.v. een opdracht kan worden opgeroepen (de eindtermen in het examenprogramma zijn doorgaans al zo geformuleerd). Plaats vervolgens de toets- en evaluatiedoelen op de horizontale as van de toets- en evaluatiematrix.

- **Stap 2**
Operationaliseer de eindtermen in concrete taken en opdrachten die een leerling in het kader van het lees-dossier of tijdens een toets moet uitvoeren. De taken/opdrachten worden op de verticale as van de matrix geplaatst.
- **Stap 3**
Stel per taak/opdracht een beoordelingsmodel op door te bepalen op welke aspecten (bijv. interpretatie, toepassing van achtergrondinformatie, communicatie) en criteria (bijv. effectiviteit, passendheid, duidelijkheid) men de prestatie wil beoordelen.
- **Stap 4**
Bepaal, in het geval van een toets die een cijfer moet opleveren, de scoretransformatie: ga bij iedere taak na wat de minimale score voor een voldoende is. Per toetsonderdeel is een minimaal aantal scorepunten vereist. De grens voldoende/ onvoldoende is hierop gebaseerd.
- **Toelichting stap 1**
Inventarisatie eindtermen t.b.v. een toets- en evaluatiematrix. Een toets- en evaluatiematrix (zie figuur 1) is een overzichtstabel waarin aangegeven wordt hoe de leerlingactiviteiten kunnen worden verdeeld over (sub)toetsen en verwerkingsopdrachten en welke teksten daarbij aan de orde komen. Ook maakt een toets- en evaluatiematrix het mogelijk om bij dezelfde eindtermen meerdere toetsen te construeren die inhoudelijk vergelijkbaar zijn. Een toets- en evaluatiematrix werkt als een blauwdruk voor een toets- en evaluatieprogramma. In één oogopslag is te zien wat de leerling moet beheersen en hoe en bij welke teksten hij dat moet demonstreren.

De leerling kan een literaire tekst interpreteren en deze interpretatie relateren aan:

1. de opvattingen van de auteur;
2. de biografie van de auteur;
3. de maatschappelijke context;
4. de conventies van het betreffende genre.

De kandidaat kan:

5. de inhoud van een literaire tekst weergeven;
6. de karakters beschrijven en hun relatie tot het centrale thema aangeven;
7. de functie van belangrijke passages in de tekst aangeven;
8. de spanningsopbouw analyseren;
9. de rol van ironie aangeven;
10. de symboliek relateren aan het centrale thema.

De toets- en evaluatiedoelen worden vervolgens op de horizontale as van de matrix geplaatst.

• **Toelichting stap 2**

Operationalisatie van de eindtermen. De in de eindtermen gespecificeerde vaardigheden worden vervolgens geoperationaliseerd in toetsen en opdrachten, als volgt:

- A. Aan de hand van kort-antwoordvragen een gedicht interpreteren dat kenmerkend is voor een klassikaal behandelde stroming.
- B. Aan de hand van kort-antwoordvragen de vooraf bestudeerde achtergrondinformatie (incl. genre) relateren aan de gegeven interpretatie.
- C. Aan de hand van kort-antwoordvragen de relatie van belangrijke passages tot het hoofdthema aangeven.
- D. Aan de hand van kort-antwoordvragen de ironie in een tekst duiden en functie ervan voor het hoofdthema aangeven.
- E. Aan de hand van kort-antwoordvragen de symbo-

vaardigheid→	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
tekst + toets/ verwerkingsopdracht ↓										
toets 1 schriftelijke, klassikale behandeling poëzie Nederlands.	A/B	A/B	A/B	A/B						
verwerkingsopdracht 1 roman lijst Engels.						C	C		D	E
Verwerkingsopdracht 2 roman lijst Nederlands					F	F		G		

figuur 1: toets- en evaluatiematrix

Een voorbeeld van stap 1 bij eindtermen 4 en 6 van het examenprogramma voor Nederlands. Deze luiden:

De kandidaat kan

4. adequate tekstbenaderingswijzen hanteren, waarmee minder direct toegankelijke teksten of genres gelezen kunnen worden.
6. zijn persoonlijke leeservaring beschrijven, verdiepen en evalueren.

Men kan nu, mede op grond van de suggesties die in het programma worden gedaan, hierbij de volgende toets- en evaluatiedoelen specificeren:

liek relateren aan het hoofdthema.

- F. Een gelezen roman samenvatten en een beschrijving geven van de hoofdpersonen en hun betrekking tot het centrale thema.

- G. De spanningsopbouw analyseren.

De taken/opdrachten worden op de verticale as van de matrix geplaatst.

Zoals in de matrix te zien is, komen de vaardigheden/activiteiten die we hebben onderscheiden, tenminste één maal aan bod. De toetsen en de verwerkingsopdracht dekken dus de toets- en

evaluatie-doelen die we uit de eindtermen hebben gedestilleerd. Men zou eventueel ook nog kunnen aangeven hoe vaak iedere toets- en evaluatie-doel aan de orde komt. Dat is hier om wille van de overzichtelijkheid niet gebeurd.

de beoordeeld als de leerling in een slechte groep zit en wordt diezelfde prestatie als onvoldoende aange-merkt, als de leerling in een zeer goede groep zit. In figuur 2 geven we een voorbeeld van een beoorde-lingsmodel. Dit model zou gebruikt kunnen worden

criterium → Opdracht ↓	niet aanwezig	summier uitgewerkt	redelijk uitgewerkt	overtuigend uitgewerkt	
1 tekst- interpretatie		X			
2 biografie			X		
3 maatschappelijke context			X		
4 genre				X	
Totaal punten	0 x 0 = 0	1 x 1 = 1	2 x 2 = 4	1 x 3 = 3	8

figuur 2: beoordelingsmodel 1

• Toelichting stap 3

Het beoordelingsmodel. Het beoordelingsmodel (zie figuur 2) moet helder, kort en eenduidig worden geformuleerd. Het is namelijk van belang dat de invloed van de beoordelaar (zo veel mogelijk) wordt uitgeschakeld. Anders gezegd: de beoordeling van de prestatie van een kandidaat mag niet afhangen van de beoordelaar. In principe moet eenzelfde prestatie bij iedere willekeurige beoordelaar op dezelfde beoordeling uitkomen. Dit betekent dat alle begrip-pen die bij de beoordeling worden gebruikt duidelijk moeten worden gedefinieerd. Bedenk ook dat de beoordeling onafhankelijk van de groep waartoe een leerling behoort, moet worden uitgevoerd. Indien dat niet het geval is, wordt een matige prestatie voldoende

bij toets 1 in bovenstaand voorbeeld.

Aandachtspunten:

1. Maak de keuzes voor de beoordelaar eenvoudig: maak gebruik van korte schalen. Men kan ook ja/nee, 0/1 laten scoren.
2. In het voorbeeld van een antwoordmodel is een 4-puntsschaal gebruikt; de ervaring leert dat schalen met een even aantal categorieën de beoorde-laar dwingen tot een keuze, daar hij niet in het midden kan scoren en zo als het ware het oordeel opschorten. Maar wil men ook onderscheid aan-brengen tussen goede en zeer goede prestaties, dan kan men ook een 5-puntsschaal gebruiken. Tevens kan men besluiten de score-toekenning te laten beginnen met 1 ('voor de moeite').

Havo		voortgangs- gesprekken	leesdossier				toets
			Ned.	Eng.	MVT1	MVT2	Ned.
jaar 4	blok 1	Gesprek 1	opdr.1				
	blok 2		opdr.2	opdr.3			
	blok 3	Gesprek 2	opdr.4				Toets
	blok 4		opdr.5	opdr.6	Opdr.a	opdr.b	
jaar 5	blok 1	Gesprek 3	opdr.7	opdr.8	Opdr.c	opdr.d	Toets
	blok 2		opdr.9		Opdr.e		Examen
	blok 3						Herkansing
	blok 4						

figuur 3: voorbeeld van een planningsschema leesdossier en toets havo

Het PTA als planningsinstrument

Als vastgesteld is hoeveel opdrachten en toetsen elke leerling moet maken, kan in overleg met de andere secties een planning over de jaren en over tijdvakken binnen een schooljaar gemaakt worden. Er kunnen dan vaste toets- en inleverdata vastgelegd worden. Als de leerling zelfstandig mag plannen, dan moeten er periodes aangegeven worden, waarbinnen zelfstandig geopereerd mag worden. Op deze manier functioneert het PTA, en met name het handelingsdeel, als planningsinstrument. De docent stuurt door de volgorde aan te geven waarin de leerlingen de opdrachten en toetsen moeten afwerken. Hij kan voorwaarden stellen waaraan een leerling moet voldoen voordat een opdracht of een toets mag worden gedaan.

Presentatie aan de leerlingen

In de presentatie moeten de volgende elementen aanwezig zijn:

a. Toetsen

- overzicht van het aantal toetsen;

- per toets een specificatie van de inhoud (zie eindtermen examenprogramma);
- tijdsduur;
- toegestane hulpmiddelen (bijvoorbeeld leesdossier);
- toetsmomenten;
- voorwaarde voor deelname;
- beoordelingscriteria en cijferbepaling;
- gewicht in schoolexamencijfer;
- herkansingsregeling;
- aantal studielasturen.

b. Handelingsdeel

- overzicht van het aantal opdrachten;
- inhoud per onderdeel van het handelingsdeel (eindtermen en vakoverstijgende vaardigheden);
- werkperiode en tijdpad met uiterste inleverdatum;
- beoordelingscriteria en resultaatbepaling;
- herkansingsregeling en aantal studielasturen.

In het bestek van dit artikel kon op sommige kwesties slechts summier worden ingegaan. Voor een uitgebreider behandeling zij verwezen naar de nog dit jaar door het Cito te publiceren syllabi voor de schoolexamens Nederlands en de moderne vreemde talen.

GLO: ja, maar ...

Het zal nog wel even duren voordat er sprake zal zijn van één vak 'Literatuur'. Daar zou het wat mij betreft naartoe mogen gaan. Met CKV-1 wordt een stap in de goede richting gezet, maar daar is literatuur een (klein) onderdeel van het programma. De introductie van vakoverstijgende projecten is ook zo'n stap: prachtig om te zien hoe leerlingen met door verschillende talensecties aangeleverd materiaal een thema als 'De vliegende Hollander' gestalte geven in een tentoonstelling over deze sage. Ideeën voor dit soort projecten zijn er te over. Er kleven echter aan dit soort projecten ook belangrijke nadelen: het 'andere' werk gaat gewoon door, samenwerking met andere secties die niet altijd vlekkeloos verloopt.

De omschakeling van het doceren van allerlei aspecten van een taal naar één ervan, nl. de literatuur, zal veel docenten de nodige tijd en inspanning kosten. Immers, niet iedereen is even goed thuis in de literatuur van andere talen. Het mooie

van een vak 'Literatuur' (zoals dat in de toekomst misschien zal ontstaan) is natuurlijk dat je je niet meer hoeft bezig te houden met zoiets als die vermaledijde (nieuwe) spelling. Door de bundeling van alle wereldliteratuur onder de noemer 'Literatuur', krijgt dit begrip vanzelf veel meer nadruk. 'Hoezo literatuur?', hoor je leerlingen dan vragen.

Voor ons, lezers, is het antwoord op die vraag geen enkel probleem, voor jongeren des te meer. Het is daarom van belang dit antwoord zo te formuleren dat ook bij hen die vanzelfsprekendheid om te lezen ontstaat. Hoe doe je dat dan vervolgens? Grotendeels als vanouds; verder door aansprekende thema's aan te snijden en – misschien duidelijker dan voorheen – te vertellen dat er zoveel valt te leren door (veel) te lezen. Voorbeelden daarvan zal een ieder in overvloed kunnen geven.

Hans Wildeboer

Docent Nederlands, Spinoza-Lyceum, Amsterdam